

ЗМІСТ

Відкриваючи галактику Маклюена

Андрій Боборикін

· 7 ·

Пролог

· 13 ·

ГАЛАКТИКА ГУТЕНБЕРГА

· 26 ·

ЗМІНЕНА ГАЛАКТИКА

· 354 ·

Бібліографія

· 375 ·

У культурах, що існували до писемності, панувала така повна тиранія слуху над зором, що будь-яка рівновага чуттів була неможливою; так само вона унеможливилася в західній культурі після того, як друк надмірно вивищив візуалізацію.

СУЧАСНИЙ ФІЗИК ПОЧУВАЄТЬСЯ ЗАТИШНО В КОЛІ СХІДНИХ ФІЛОСОФІВ

КАРОТЕРС УВАЖАВ, що класифікація «традиційно орієнтованих» народів, подана Різманом, «близько відповідає тим царинам у суспільстві, які залишалися поза писемністю, або тим, де велика частина населення виявилася не заторкнутою писемністю» (с. 315). Слід, проте, розуміти, що «заторкнутість писемністю» не відбувається вмить і не досягає свого кінцевого стану. Це стає очевидним мірою того, як ми рухаємося крізь шістнадцяте століття й далі. Але сьогодні, коли електрика створила умови для надзвичайно тісної взаємодії на глобальному рівні, ми починаємо знову швидко рухатися в напрямі до усного світу одночасної з'яви подій і загальної свідомості. Проте звички, успадковані від писемності, переважають у нашій мові, у нашому сприйнятті й в організації часу та простору нашого життя. Писемність і візуалізація ще довго чинитимуть опір електриці та «загальному полю» свідомості. Утім, слушне й інше. Німці та японці, вельми розвинені в технології писемності й аналітичному мисленні, зберігають осердя усної єдності й загальної спорідненості нації. Винахід радіо та загалом — початок розвитку електротехніки не тільки для цих, а й для всіх корінних культур був найсерйознішим випробуванням. Культури, що мають історичну писемність, чинять, природна річ, більший опір наступові динамічної усної культури, заснованої на загальному електричному полі.

Ось що писав Різман про традиційні народи (с. 26):

Оскільки вид соціального устрою, про який ми говоримо, практично не змінюється, конформізм індивідуума великою мірою диктується відносинами влади між різними віковими групами й статями, кланами, кастами, професіями тощо — відносинами, які встановлювалися століттями й лише трохи змінювалися подальшими поколіннями. Культура контролює поведінку

щохвилини, причому жорсткий і добре відпрацьований етикет керує найважливішими елементами родинних відносин.... Мало спроб робиться для знаходження нових розв'язань заданих проблем...

Різман зазначив: аби відповідати навіть найсуворішим вимогам складної релігійної обрядовості й етикету, «індивідууму не потрібно стояти на високому рівні розвитку». Він міркував як людина писемної культури, для якої «розвиток» означає наявність власного погляду. Навпаки, високий рівень розвитку, який може відрізнити корінного мешканця — людину усної культури, — подеколи недоступний нашому візуальному типу свідомості. Певне уявлення щодо ставлення члена традиційного суспільства до технологічних удосконалень ми дістаємо з розповіді, наведеної Вернером Гейзенбергом у книзі «Природа очима фізика». Сучасний фізик, який сприймає «польовий» характер природи — оскільки він завдяки складним розумовим зусиллям відокремлений від звичного нам ньютоніанського простору, — легко виявляє в дописьменному світі споріднену мудрість.

Гейзенберг, визначаючи «науку як частину взаємодії людини та природи», писав таке (с. 20):

Відтак часто говорилося, що глибокі зміни в доккілі й у нашому способі життя, викликані технічним прогресом, також небезпечно змінили наш спосіб мислення й що саме тут коріння всіх криз нашого часу, які, зокрема, відображені сучасним мистецтвом. Власне, ці кризи не народилися з сучасною наукою і технологією, оскільки інструменти використовувалися на самому початку людського існування. Так дві з половиною тисяч років тому китайський мудрець Чжуан-цзи казав про небезпеки, що їх породжують машини.

«Коли Цзи-гун подорожував північними областями ріки Хан, він побачив стару людину, яка працювала в себе на городі, лаштуючи рівчак. Людина спускалася до колодязя, набирала води й потім виливала її в рівчак. Її зусилля були надзвичайно трудомісткими, а результат — нікчемним.

Цзи-гун мовив: «Є спосіб, за допомоги якого ти зможеш наповнити водою сто рівчаків за один день, не витративши на це

багато сил. Хочеш почути про нього?”. Людина встала, подивилася на нього й спитала: “А який це спосіб?”.

Цзи-гун відповів так: “Ти береш дерев’яний важіль, прив’язуєш позаду вантаж і полегшуєш його спереду. Так ти можеш діставати воду з колодязя так швидко, що вона майже сама тектиме вгору. Це називається колодязь-журавель”.

Обличчя старого почервоніло від обурення, й він сказав: “Мій учитель напучував мене, що той, хто використовує машини під час роботи, сам працює, як машина. У того, хто працює, як машина, серце стає, як машина, а той, у кого серце в грудях, як машина, втрачає свою простоту. Той, хто втратив свою простоту, стає глухим до поривів власної душі. Нездатність відчутти пориви душі — це те, що не узгодиться з моральністю. Я добре знаю про ті речі, про які ти говориш, — але мені просто соромно їх використовувати...”»

Цілком зрозуміло, що ця древня історія містить багато мудрості, оскільки саме «глухота до поривів душі» — ймовірно, одне з найточніших визначень стану людини, яка опинилася в кризі сьогодення; технологія, машини поширилися у світі до такого ступеня, якого китайський мудрець навіть не міг уявити.

«Простота», про яку казав мудрець, — це складніший і тонший продукт, ніж будь-що створене суспільством зі спеціалізованою технологією й спеціалізованими почуттями. Але, мабуть, найважливіше те, що притча ця сподобалася Гейзенбергові. Вона, напевно, не зацікавила б Ньютона. Сучасна фізика не тільки полишила спеціалізований візуальний простір Декарта та Ньютона, а й знов увійшла до тонкого звукового простору неписьменного світу. І в найпримітивнішому суспільстві, і за нинішніх часів такий звуковий простір означає загальне поле одночасної з’яви взаємопов’язаних подій, для яких поняття «зміна» не має великого сенсу та привабливості; ми знаємо, що воно не торкалося ані розуму Шекспіра, ані серця Сервантеса. Відставивши набік усі цінності, ми повинні збагнути сьогодні, що електротехнологія впливає на наші примітивні органи чуттів і на наші вчинки, спричинюючи відтворення в нас ментальних процесів найпримітивніших людей. Наслідки такого впливу виявляються не в наших думках або судженнях,

оскільки ми непогано критично підготовлені, а на рівні найзвичайнішого чуттєвого життя, яке саме створює коловороти й матриці думок і вчинків.

У цій книзі я спробую пояснити, чому друкована культура, даруючи людині мову задля думки, робить її неспроможною зрозуміти мову створеної нею електромагнітної технології. Стратегію кожної культури, що виявилася в такій ситуації, визначив Вільгельм фон Гумбольдт.

Людина обходиться зі своїми об'єктами переважно (або, можна сказати, виключно, — оскільки її почуття та вчинки залежать від її сприйняття) так, як вони описуються тільки в межах мови. Намагаючись виразити своє буття за допомоги мови, людина опиняється в пастці; кожна мова при цьому креслить навкруги свого народу магічне коло; з кола немає порятунку — переступивши його, ви потрапляєте всередину іншого кола. (Касірер Е. «Мова і міф», с. 9.)

Таке розуміння сформувало в наш час метод умовних думок, за допомоги яких ми можемо подолати обмеження наших засновків завдяки критичному ставленню до них. Ми можемо тепер жити не як амфібії, у переділених і не схожих один на одного світах, а плюралістично, в багатьох світах і культурах одночасно. Ми більше не пов'язані однією культурою — однією конфігурацією співвідношень чуттів, — як і не пов'язані однією книгою, або мовою, або технологією. Сьогодні ми прагнемо розв'язати культурну задачу, так само як учений, який намагається виправити похибку свого інструменту та поліпшити результат дослідження.

Переділення людського потенціалу на окремі культури, мабуть, невдовзі стане таким самим абсурдом, як спеціалізація в окремих предметах чи дисциплінах. Найімовірніше, нашому часові притаманна одержимість не більш ніж для будь-якого іншого, але він зумів осягнути сам факт і умови цієї одержимості, що не вдавалося жодній іншій епосі. Щоправда, наша пристрась до всіх виявів несвідомого на персональному та колективному рівнях, а також до всіх видів примітивної свідомості, якою відзначено наш час, зародилась у вісімнадцятому

столітті з першим ревним виступом проти друкованої культури та механічного виробництва. Чи можна стверджувати, що подальший розвиток «реакції романтизму» в прагненні більшої органічної повноти загалом міг прискорити відкриття електромагнітних хвиль? Сумнівно. Але незаперечним є інше: відкриття в галузі електромагнетизму знов створили «поле» одночасної з'яви людських вчинків, що вилилось у створення людської сім'ї в умовах «глобального села». Сьогодні ми живемо в єдиному стислому просторі, який резонує з племінними барабанами. Тому підозрілість щодо «примітивної» культури в наш час така ж банальна, як і підозрілість щодо «прогресу» в дев'ятнадцятому столітті.

НОВА ЕЛЕКТРОННА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ПОВЕРТАЄ СВІТ ДО СТАНУ ГЛОБАЛЬНОГО СЕЛА

Було б дивно, якби змалювання традиціоналістськи орієнтованих народів, зроблене Ріzmanом, не відповідало уявленню Каротерса щодо африканських племен. Було б не менш дивно, якби знайомство зі змалюванням корінних спільнот не викликало глибокого почуття спорідненості в читача, оскільки нова електрична культура відтворює племінне підґрунтя нашого життя. У книжці романтика-біолога П'єра Тейяра де Шардена «Феномен людини» (с. 240) є дуже ліричне свідчення.

Отже, завдяки спільним зусиллям і психічній проникності люди почали проникати одне в одного, а їхні розуми (загадковий збіг обставин) взаємно стимулювалися близькістю. І поступом розширення, неначе самотійного, кожний з них розширював свій вплив на цій Землі, яка відтак дедалі меншала. Чим же спричинений сьогоденний пароксизм? Пояснення давалося не один раз. Унаслідок винаходу залізниць, автомобіля й аероплана фізичний вплив людини, раніше обмежений відстанню в кілька миль, тепер тягнеться на сотні й тисячі миль. Навіть більше — завдяки позамірному біологічному ефекту, породженому відкриттям електромагнітних хвиль, кожний індивідуум стає відтепер (мусить чи не мусить) водночас суцям на морі й суходолі, у кожному куточку планети.